

Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud / Yrd. Doç. Dr. Mustafa Eğilmez [s.825-835]

Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Nureddin Mahmud, atabeg sülâlelerinin en meşhurlarından olan Zengîlerdendir. Bu atabegliğin kurucusu olan İmâdeddin Zengî, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Memlûk kumandanı ve Halep valisi Aksungur'un oğludur. 1126'da Bâtînîler tarafından öldürülen Aksungur'un yerine Sultan Mahmud tarafından atabeg tayin edilmiştir.

Atabeg "bey baba" manasına gelmektedir. İlk olarak Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk'e verilmiştir. Bütün Türk devletlerinde bu müessesenin varlığını görmekteyiz. Selçuklulardaki bu atabeglik unvanı, sultan çocuklarının terbiyesi ile uğraşan kişilere verilmiştir.

Atabegler genellikle sultanların memlûkleri arasından titizlikle seçilmiş, itimada lâyık askerî ve idarî kâbiliyeti hâiz olan seçkin kişilerdi. Her atabeg, yanındaki Selçuklu Hanedanı'na mensup şehzâdeyi fırsat bulduğu zamanlar sultan ilân edebilmek için uğraşmıştır. Bazen kendi kudret ve hâkimiyetlerini oğullarına bırakarak sülâlelerinin hâkimiyetlerini de sağlamışlardır.1

Bu kimselerin hem askerî bakımdan, hem kişilik bakımından itimada lâyık olmasına dikkat edilmekteydi. Atabegler Selçuklu Hânedânı'na mensup şehzâdeyi sultan ilân edebilmek için uğraşırken, merkezî otorite zayıflayınca şehzâdelerin yerine kendi hâkimiyetlerini kurmaya başladılar. İşte Zengîler de bu şekilde ortaya çıkmıştır.

A. Çocukluğu ve Eğitimi

Nureddin Mahmud, Ebû Said İmâdeddîn Zengî (1127-1146)'nin oğludur. Büyük Selçukluların Musul ve dolaylarının valisi olan ve söz konusu bölgede yarı bağımsız bir devlet kurmuş bulunan büyük devlet adamı Zengî'nin babası ise, Kasîmüddevle Aksungur (1094) idi. Kasîmüddevle Aksungur, Büyük Selçukluların sarayında Sultan Melikşah (1072-1092) ile birlikte büyümüş onun en yakın arkadaşlarından biri olmuştu.2 Aksungur, Oğuzların Avşar boyundan olup Sünnî ve Hanefî idi.3

Nureddin Mahmud 11 Şubat 1118 yılında Haleb'de dünyaya geldi.4 Âdil bir hükümdâr olan Nureddin Mahmud El-Melikü'l-Âdil lakâbıyla anıldığı gibi zamanındaki pek çok âlimler ve yazarlar onu bu vasfı ile Hülêfâ-yı Râşidîn'e katılan Emevî Halîfesi Ömer b. Abdulazîz'e benzetmişlerdir.5

Yaptığı savaşlarda şehit olmayı çok arzu ettiğinden kendisine Eş-Şehîd de denilmekteydi. Onun künyesi hemen bütün kaynaklarda Ebu'l-Kâsım olarak geçmektedir.6

Kaynağın birisinde künyesinin Ebu'l-Muzaffer olduğu tespit edilmiştir.7 İlk olarak Kur'an-ı Kerim'i okumayı öğrendi, iyi bir İslâmî eğitim aldı. Nureddin Mahmud belli bir yaştan sonra askerlik mesleğinin gerektirdiği bilgi ve yetenekleri kazanmak suretiyle iyi bir asker olarak yetiştirildi. Nureddin Mahmud'un gençlik dönemi ile ilgili kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat babası Zengî'nin

yanında savaflara katılmış ve atabeglik sınırları içinde bir şehrin emirliğini üstlenmiş olduğunu düşünebiliriz. Nureddin Mahmud büyük bir ihtimalle bir yandan o dönemin seçkin bilginlerinden gerekli dersleri alırken bir yandan da Esedüddîn Şîrkûh (1169) ve Mecidüddîn b. Ed-Dâye gibi büyük emirlerle bulunarak gereken bütün savaş oyunlarını ve taktiklerini öğrenmiştir.⁸

Nureddin Eş-Şehîd çok cesur, isabetli görüş sahibi, düşmana karşı tedbiri çok iyi bilen, harp konusunda uzman, çevgan ve ata binmekte eşsiz bir kimseydi. O, at çok süratli giderken iner ve binerdi. Muharebede çift ok taşır ve iki ok torbası kullanırdı Şehit olmayı çok arzu ettiği halde bir türlü muradına nail olamadı. Kutbu'n Nişabûrî bir gün ona, "kendini tehlikeye atıyorsun" diye kınadı. Nureddin ona cevaben: "Allâh ile edepli ol. Beldelerin zâyî olmasından endişen mi var? Beldeleri, kendisinden başka ilâh olmayan Allâh koruyor" dedi. Mecliste oturanlar bu sözü ile ağladılar.⁹

B. Hükümdarlığı ve Faaliyetleri

Nureddin Mahmud babası İmadeddîn Zengî'nin 14 Eylül 1146 tarihinde Caber Kalesi önünde şehid edilmesi üzerine Esedüddîn Şîrkûh'un yardımıyla Haleb'de idareyi ele aldı. Kardeşi Seyfeddin Gâzî ise Musul'da hükümdâr oldu.¹⁰

Nureddin Mahmud Zengî'nin Haleb'de idâreyi ele almasından sonra karşılaştığı ilk olay, sabık Urfa Kontu Joscelin'in Urfa'ya saldırması olmuştur. Joscelin şehirdeki Ermenilerle birlik olup şehri ele geçirdi. Ancak kalede bulunan Müslümanlar, kaleyi teslim etmeyip direndiler. Joscelin onlarla savaşa tutuştu. Haleb'de bulunan Nureddin Mahmud Zengi, askerleriyle birlikte Urfa'ya hareket etti. Nureddin Mahmud Urfa'ya yaklaşınca Joscelin geri çekildi. Nureddin Mahmud şehre girdi. Şehri yağmalayıp kadınları esir etti.¹¹

Nureddin Mahmud'un Haleb'deki hâkimiyetini kuvvetlendirmeye çalıştığı bir sırada, ikinci bir Haçlı ordusunun Doğu Akdeniz sahillerinde karaya çıktığı haberi geldi. Nureddin Mahmud, ağabeyi Seyfeddin Gâzî ile birlikte kuşatma altında olan Dımaşk Atabegi Abak'a yardımcı olacaklarını bildirdi. Ancak Haçlı liderleri arasındaki anlaşmazlıklar Dımaşk'ı hatta Güney Suriye'yi bir felaketten kurtardı. Dımaşk kuşatması kaldırılıp yeni gelen Haçlılar Kudüs'e çekilince Nureddin Mahmud, Dımaşk Atabegliği Veziri olan Üner ile birlikte karşı harekete geçip Arima'yı kuşatma altına aldı ve kısa bir süre içinde ele geçirip bu kaleyi yıktı.¹²

Nureddin Mahmud Zengî'nin Arima kalesinin yıktırmasına bir misilleme yapmak isteyen Haçlılar, Haleb bölgesine taarruza geçtiler. Nureddin Mahmud o sıralarda Havran'da bulunan Üner'den yardım istedi. Üner de komutanlarından Mücaheddin Bozan'ı bir miktar kuvvetle Nureddin'e yolladı. Bu sıralarda Nureddin Mahmud Yağra'yı Haçlıların elinden yeni almıştı. Dımaşk'tan gelen kuvvetlerin kendisine katılmasıyla güçlenen Nureddin Mahmud, İnnib Kalesi'ni kuşattı.¹³

Antakya Prinkepsi Raymond, küçük bir ordu ve Ali b. Vefâ kumandasında az sayıda savaşçısı olan bir haşhaşî birliğiyle burasını kurtarmak üzere süratle geldi. Bunların kuvvetleri hakkında mübalağalı haberler almış bulunan Nureddin Mahmud geri çekildi. Aslında Müslüman ordusu altı bini

bulan süvarisiyle Franklardan fazlaydı. 28 Haziran 1149'da Nureddin Mahmud, Hıristiyan ordusunu kuşattı. Ertesi gün Raymond'un ordusu birkaç saat içinde imha edildi. Raymond bizzat Şîrkûh tarafından öldürüldü.¹⁴

Antakya Prinkepsi II. Raymond'un İnnib'de yenilerek öldürülmesi Müslümanlar arasında Antakya'nın tekrar İslâm topraklarına katılabileceği ümidinin doğmasına sebep oldu. Nureddin Mahmud, İnnib zaferinden hemen sonra yanında Emir Bozan komutasında Dımaşk Atabegliği askeri olduğu halde Antakya önlerine gelerek karargâhını kurdu. Şehrin bütün ikmal ve haberleşme yollarını keserek yanında bir grup birlikle Famiye kalesine doğru yola çıktı. Buraya gelerek kaleyi kuşatma altına aldı. 26 Temmuz 1149'da kale muhafızları canlarının başışlanması şartıyla kaleyi teslim ettiler. Buradan tekrar Antakya'ya dönen Nureddin Mahmud, şehrin düşmesinin pek kolay olamayacağını anlayarak Haleb'e döndü.¹⁵

Dımaşk Atabegliği'nin idaresini yürüten Vezir Üner 28 Ağustos 1149'da öldü. Üner'in ölümünden kısa bir süre sonra da Musul hâkimi Seyfeddin Gâzî öldü. Kardeşi Kutbeddin Mevdûd, Musul'da ağabeyisinin yerini aldı. Nureddin Mahmud, Üner'in ölümünden sonra Dımaşk Hâkimi Abak'ın emirlerini kendi safına çekmeye veya bazı asılsız haberlerle onları Abak'tan ayırmaya çalışmıştı. Dımaşk'ı almak Tuğtekinoğullarının hâkimiyetine son vermek onun artık ısrarla üzerinde duracağı bir husus olmuştu. Havran'da Haçlıların meydana getirdiği bir küçük olayı mesele yapmış ve Haçlılar üzerine bir sefer tertipleyerek cihad ilân etmişti. Dımaşk Atabegi Abaka'da haber yollayarak güvenilir bir komutanın idaresinde bin atlı göndermesini istedi. Bu, bir oyundan ibaretti. Aslında asıl hedefi Dımaşk Atabegliği idi.¹⁶

Dımaşk Atabegi Abak'ın Nureddin Mahmud'un yardım talebini yumuşak bir dille reddetmesinden sonra Nureddin Mahmud, hızlı bir şekilde Dımaşk üzerine yürüdü. Bunun üzerine Abak, Kudüs Kralı III. Boudouin'dan yardım istedi. Nureddin Mahmud 26 Nisan 1150'de Dımaşk'a taarruza geçti. Fakat şiddetli yağın yağmur Haleb askerinin belki de gerçekleştirmek üzere olduğu zabta imkân vermedi. Üstelik Haçlıların yardıma gelmesi Nureddin Mahmud'u endişelendirdi. Böyle bir durumda Abak ile anlaşmayı uygun bulan Nureddin Mahmud, Dımaşk üstündeki kuşatmayı kaldırdı. Bu arada Urfa Kontu II. Joscelin yakalanmıştı. Nureddin Mahmud Josceli'i yanına alarak Haleb'e döndü ve onu hapsedti. Bu arada El-Azaz kalesini de Haçlılardan aldılar.¹⁷

Nureddin Mahmud, I. Dımaşk kuşatmasından kesin bir netice alamadan dönmüştü. Her ne kadar adı hutbeye konmuş ve hâkimiyeti tanınmış ise de Dımaşk'a serbest giriş hakkı dahi yoktu. Bunun üzerine tekrar Mayıs 1151'de Dımaşk'ı kuşattı. Dımaşklılar Kudüs'ten yardım istediler. Kudüs Kralı'nın Dımaşk'a yaklaştığını haber alan Nureddin Mahmud, Dârayya'ya çekildi. Bir süre Dımaşk önlerinde kalan Haçlı ordusu, Dımaşk Atabegliği'ne bağlı birliklerle Basra'yı kuşattılsa da muvaffak olmadılar. Haçlı ordusunun çekilmesinden sora da Nureddin Mahmud, tekrar tekrar Dımaşk'ı kuşattı. Nureddin Mahmud'un kararlı tavrı üzerine Abak, Nureddin Mahmud'un adını hutbeye koyduğu gibi, ona istediği zaman şehre girebileceğini de bildirdi. Böylece Dımaşk Atabegliği'ni tâbi hale getiren Nureddin Mahmud Zengî, Haleb'e döndü (Temmuz 1151).¹⁸

Haçlılar Fatimî hilâfetinin içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanarak Fatimîlerin elinde bulunan limaan şehri Askalan'ı kuşattılar. Kral Boudouin tarafından kuşatılan Askalan, müstahkem bir kale idi. Frank ordusu şehri her tarafından tamamen kuşatmaya muvaffak oldu ise de aylar boyunca şehrin surları karşısında aciz durumda kaldı. 19 Ağustos 1153'te şehir garnizonu ahaliye taşınabilir mallarıyla birlikte emniyetle şehirden çıkıp gitmek müsadese verilmek şartıyla teslim olmayı kararlaştırdı. Kuşatma sırasında Nureddin Mahmud, Askalan'a yardım etmeyi planlamış fakat bunu gerçekleştirememişti. Böylece Askalan Haçlıların eline geçti.¹⁹

Nureddin Mahmud 1154 yılında Dımaşk şehrini ele geçirdi. İbn'ül-Esir, Nureddin'in Dımaşk'ı ele geçirmesini şu sebebe bağlıyor:

“Haçlılar geçen yıl Askalan'ı ele geçirince Nureddin, Dımaşk engeli sebebiyle Haçlıları Askalan'dan uzaklaştıramadı. Haçlılar Askalan'dan sonra Dımaşk'a göz diktiler. Hatta oradaki Hıristiyan köle ve cariyelerin kendilerine gösterilmesini istediler. Dımaşk'ta kalmak isteyenleri bıraktılar. Yurduna dönmek isteyenleri de efendileri istesin veya istemesin zorla alıp götürdüler. Dımaşk halkı Haçlılara her yıl bir miktar haraç ödemek zorundaydı. Haçlı elçileri şehre girer ve bunu onlardan alırlardı. Bunu gören Nureddin, Haçlıların Dımaşk'ı da zabdetmesinden korktu. Zîra Dımaşk'ta elden giderse Suriye'de Müslümanların hâkimiyetinde hiçbir yer kalmayacaktı.

Nureddin Dımaşk'ı kuvvet zoruyla almayacağını anlayınca, hileye başvurdu. Çünkü şehrin hâkimi Nureddin'in şehri zabtedeceğini anlayınca Haçlılarla haberleşip yardım istemişti. Haçlılar da Nureddin, orayı zabtedip oradan aldığı güçle kendileriyle savaşmasın diye Dımaşklılara yardım ediyordu. Bu sebeple Dımaşk hâkimi Mücireddin Abak ile haberleşip onu kendi tarafına çekmek istedi. Ona bazı hediyeler götürdü. Kendisiyle dost gözüksün ve sonunda Mücireddin ona güvendi. Nureddin zaman zaman ona falanca zât yâni Abak'ın emirlerinden biri Dımaşk'ı teslim etmek için haber gönderdi der. Abak da adı geçen emiri yanından uzaklaştırır ve iktâlarını alırdı.

Bu şekilde Abak'ın yanında hiçbir emir kalmayınca Atâ b. Haffâz Es-Sülemî adlı bir kadın emirini önemli mevkilere getirdi ve devlet idaresini ona bıraktı. Atâ cesur ve kâbiliyetli bir emirdi. Nureddin, Dımaşk emir Atâ'nın idâresinde kaldığı sürece orayı alamazdı. Mücireddin onu tevkif edip öldürünce Nureddin de hemen Dımaşk üzerine yürüdü. Oradaki muhafız kuvvetleri ile daha önce haberleşip onları kendi tarafına çekmiş, onlar da şehri kendisine teslim etmeye söz vermişlerdi. Nureddin Dımaşk'ı muhasaraya başlayınca Mücireddin Haçlılardan yardım istedi. Haçlı ordusu yardıma gelinceye kadar Nureddin şehri teslim aldı”.²⁰

Böylece Dımaşk, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin eline geçmiş oldu.

Dımaşk'ın alınmasından sonra, ortaya çıkan durumu Steven Runciman şöyle dile getiriyor:

“Dımaşk'ın Nureddin tarafından fethedilmesi, Baudouin'nin Askalan'ı zabtetmesini kat kat telafi eden bir muvaffakiyet idi. Nureddin'in arazisi şimdi Urfa'dan Mâverây-ı Ürdün'e kadar bütün Frank devletlerinin doğu sınırları boyunca uzanmaktaydı. Sadece Şeyzer gibi az sayıda küçük Müslüman

emirliği Suriye’de bağımsızlığını muhafaza ediyordu. Frank arazisinin daha büyük ve yardım kaynaklarının daha verimli olmasına mukabil, Nureddin’in üstünlüğü onun elindeki bütün kuvvetlerin bir kumanda altında birleşmiş bulunması ve Franklarda olduğu gibi, ukalâ vassallar tarafından hareketlerinin baltalanması tehlikesinden uzak olması idi. Yıldızı parlamakta devam ediyordu. Fakat zaferinden derhal istifade etmeyi düşünmeyecek kadar ihtiyatlı idi. Görünüşe göre Dımaşk ile Kudüs arasındaki ittifakı tasdik etmiş ve 1156 yılında ateşkes antlaşmasını iki yıl müddetle yenilemiştir. Çünkü o, bu tarihte, Mücir’in kabul etmiş olduğu sekiz bin düka altınlık haracı ödemiştir. Onun bu uysallığının ve çekingenliğinin sebebi özellikle Anadolu Selçuklularıyla rekabetinde aranmalıdır. Nureddin, bunların bir zamanki Urfa Kontluğu’ndan elde ettikleri hisseyi, geri almayı düşünmekteydi”.21

Sultan Mesud’un 1155 yılında ölmesi Nureddin Mahmud’un Anadolu Selçukluları ile ilgili düşüncelerini kolaylaştırmıştı. Sultan Mesud’un oğulları II. Kılıçarslan ve Şehinşâh arasında taht kavgası başlamıştı. Danişmendli hânedânından Sivas hükümdârı Yağısıyan. Şehinşâh taraftarıydı. Yağısıyan Nureddin Mahmud’dan taht mücadelesi için yardım ricasında bulundu. Nureddin de Urfa Kontluğu’ndan Selçuklulara intikal etmiş olan şehirleri, Ayıntab, Dülük ve muhtemelen Samsat’a taarruz edip buralarını kendi ülkesine katmak sûretiyle bu davete seve seve icabet etti. Fakat Yağısıyan Ermeni ve Franklarla Nureddin Mahmud aleyhine ittifak etmeye çalışmakla beraber, Fırat eyaletinin elinden çıkmış olması gerçeğini de sineye çekmek mecburiyetinde kaldı.22

Kuzeyde kendisini bu suretle emniyete aldıktan sonra, Nureddin Mahmud yeniden güneye döndü. 1157 Şubat’ında Kral Boudouin Nureddin Mahmud ile antlaşmasını bozdu. Sayısı pek çok olan bir Türkmen grubu, iki taraf arasında mevcut ateşkes antlaşmasına güvenerek koyun ve at sürülerini Banyas sınırındaki verimli otlaklara sevk etmişlerdi. Müsrifçe ve müreffeh bir hayata düşkün olması kendisini borca garketmiş olan Kral Boudouin, bu her şeyden habersiz çobanlara saldırarak hayvanlarını sürüp götürme teşebbüsüne girişmekten kendisini alamadı. Anlaşmalarını bu şekilde hayasızca zedelemiş olması, ona her ne kadar Filistin’in pek uzun yıllardan beri görmediği büyüklükte değerli bir ganimet sağlamış idiyse de, Nureddin Mahmud’u da intikam ve misilleme hareketlerine teşvik etmiş oldu. Nureddin Mahmud ordusunun kumandanı olan Şîrkûh, birkaç Frank şövalye birliğini bozduğu gibi, kardeşi Nasıreddin de Banyas yakınında bir şövalye birliğini mağlub etti. 1157 yılının Mayıs ayında bizzat Nureddin Mahmud, Banyas’ı kuşatmak için Dımaşk’tan harekete geçti. Şîrkûh’da Banyas önlerinde efendisine iltihak etti. Kral Boudouin Banyas’a yardıma geldi. Nureddin Mahmud, Boudouin’in Banyas’a girmesine ses çıkarmadı. Nureddin Mahmud geri çekildi. Franklar Banyas’tan dönerken Taberiye gölünün kuzeyinde Nureddin Mahmud’un saldırısına uğradı. Yapılan savaşta Nureddin Mahmud büyük bir zafer kazandı. Kral canını zor kurtardı. Nureddin Mahmud, bunun üzerine tekrar Banyas üzerine yürümek isterken Kuzeyde Kılıçarslan’ın bir taarruz planladığını haber alarak kuşatmayı yeniden bıraktı ve süratle Haleb’e döndü.23

1157 yılında Nureddin Mahmud Zengî, Şeyzer kalesini zabtetti. Şeyzer kalesinin alınmasını kolaylaştıran olay, 1157 Ağustosunda meydana gelen deprem olmuştur. Deprem sırasında şehrin

kalesi harab olmuş, surları ve kalede ne kadar bina varsa hepsi yıkılmıştı. Kaleye yakın yerde bulunan Nureddin Mahmud'un emirlerinden biri hemen kaleye giderek burasını ele geçirdi. Nureddin Mahmud da kaleyi ondan teslim aldı. Surları ve evleri tamir ettirerek adetâ yeniden inşa ettirdi.²⁴

Nureddin Mahmud Zengî, aynı yıl Dahhak El-Bikâî'nin elinde bulunan Baalbek şehrini elgeçirdi. Baalbek, daha önce Dımaşk Atabegliğine bağlı idi. Nureddin Mahmud Dımaşk'ı ele geçirince, şehir bağımsız hale gelmişti. Haçlılara yakın olması ve Haçlılar tarafından ele geçirilebilme düşüncesi Nureddin Mahmud Zengî'nin Baalbek üzerine yürümesine sebep oldu.²⁵

1157 Ekim ayında Nureddin, Mahmud Zengî birden bire ağır bir şekilde hastalandı. Ölmek üzere olduğuna inandığından Haleb'e götürülmesi hususunda ısrar etti. Haleb'de vasiyetini yaptı. Kardeşi, Nureddin Mahmud Zengî'nin ülkesinin idaresini üzerine alacak ve Şîrkûh onun yüksek hâkimiyeti altında Dımaşk'ı idare edecekti. Bu ortamda bazı karışıklıklar çıktı. Nureddin Mahmud Zengî'nin hastalıktan kurtulması büyük karışıklıkları engellemiş oldu. Ancak eski cevvaliyetini kaybetmiş görünmekteydi.²⁶

Nureddin Mahmud Zengî'nin hastalığından istifade ederek 1157 yılında Haçlılar, Şeyzar'a taarruz ettiler ise de Frank kumandanları arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden bir başarı elde edemediler. Buna karşılık ertesi yıl iki aylık bir kuşatmadan sonra Harim'i ele geçirmeye ve Nureddin Mahmud'u Şeria nehri boyunca büyük bir bozguna uğratmaya muvaffak oldular (Temmuz 1158).²⁷

1158 sonbaharında Bizans İmparatoru Manuel I. Komnenos, büyük bir ordu ile Çukurova'ya doğru İstanbul'dan hareket etti. Ekim ayı sonlarında bütün Çukurova şehirlerini hâkimiyeti altına aldı. İmparator'un gelişi Antakya Prensi Renaud'u endişeye düşürdü. Bu sebeple Renaud, Manuel'e bir elçi göndererek Antakya iç kalesini bir imparatorluk birliğine teslim etmek teklifinde bulundu. Ancak İmparator, bunu kabul etmedi. Renaud, bizzat İmparator'un huzuruna gidip itaatini arz ederek İmparator'a, bütün şartlarını kabul edeceği hususunda yemin etti. Bundan sonra serbest bırakılarak Antakya'ya geri gönderildi. Kudüs Kralı Boudouin, İmparator Manuelle ittifak içine girdi (1159 yılı başında). Nureddin Mahmud kendisine karşı yapılan bu ittifakı hristiyan esirleri serbest bırakmak suretiyle tehlikeyi önledi.²⁸

Nureddin Mahmud bu tehlikeden sonra Orta Fırat bölgesinde Selçuklu ülkesine girdi. Kral Boudouin, Nureddin'in kuzeydeki meşguliyetinden Dımaşk bölgesine baskınlar yaptı. O sırada Renaud, Nureddin Mahmud tarafından esir edilmişti. Sözde Urfa Kontu Joscelin'de esir edilmiş ve Haleb kalesine Renaud'la beraber hapsedilmişti.²⁹

Son Büyük Fâtîmî Vezîri Talâî b. Ruzzîk'ın 11 Eylül 1161 tarihinde bir suikasta kurban gitmesinden sonra, yerine geçen oğlu Ruzzîk, ülkeyi idare edemedi. Mısır'da çıkan bu karışıklıklar Nureddin Mahmud'un Mısır'a yakından ilgilenmesine sebep oldu. 1162 yılında Nureddin Mahmud, Haleb'in batısında yer alan ve Haçlıların elinde bulunan Harim Kalesi'nin üzerine yürüdü. Fakat kale çok müstahkem olduğu için teslim alamadı. Haçlılar kalenin kuşatılmış olmasını duyduktan sonra

muhtelif yerlerden asker toplayıp Nureddin Mahmud'un üzerine yürüdüler. Nureddin Mahmud b. Zengî, Haçlıları savaşa davet etti. Fakat Haçlılar kabul etmeyerek, ona elçiler gönderip iyi geçinmek istediklerini bildirdiler. Nureddin Mahmud'da kaleyi almanın zor olacağını ve Haçlıların da savaşa çıkmak istemediğini görünce ülkesine geri döndü.³⁰

Kus şehri valisi Şaver'in başkanlığında Mısır'da büyük bir isyan patlak verdi. Kahire üzerine yürüyen Şaver, 10 Ocak 1163'de Fâtımî Halifesi El-Azîd tarafından vezir tayin edildi. Ülkenin büyük problemlerine Şaver'in aç gözlülüğü ve etrafındakileri küçümsemesi eklenince huzur yine temin edilemedi. Ruzzîk'ın öldürülmesi üzerine Hâcib El-Huccâb Dırgam başkanlığında yeni bir isyan patladı. Dırgam Şaver'i devirerek onun yerine Fâtımî veziri oldu. Şaver ise Nureddin Mahmud'dan yardım istemek için Kahire'den kaçtı. Önce El-Şarkıyye'deki akrabalarının yanında kaldıktan sonra yoluna devamla Eyle'de Vâdi'l-Araba yoluyla 23 Ekim 1163'te Dımaşk'a geldi.

Nureddin Mahmud Şaverin gelişinden biraz önce Trablus Kontluğu topraklarına yaptığı bir seferde, Hısn El-Ekrâd önünde Bizans ve Haçlıların baskınına uğramış, kuvvetlerinden bir kısmını kaybetmişti. Kendisi bir askerinin yardımıyla atına atlayıp kaçmış ve onu müdafaa eden asker şehit edilmişti. Buna rağmen Mısır'ın önemini çok iyi bilen Nureddin Mahmud'un, Şaver'in yardım isteğini değerlendirmesi mutlaka gerekiyordu. Nureddin Mahmud'un orada Haçlıların bulunduğu Mısır gibi yabancı bir ülkeye kuvvetlerini göndererek bir maceraya girmek istemediğini ve Şaver'e yardım etmek hususunda mütereddid davrandığını kaynaklardan anlamaktayız. Nureddin Mahmud Şaver'den mümkün olduğu kadar fazla taviz koparabilmek düşüncesindeydi. İki taraf arasında yapılan müzakerelerden sonra Şaver'in yeniden vezâret makamını elde edebilmesi için Nureddin Mahmud'un en büyük kumandanı Esedüddîn Şîrkûh kumandasında Mısır'a seçkin bir birlik göndermesi, buna karşılık Şaver'in bu askerlere Mısır'da iktâlar vermesi, Mısır'ın vergilerinin üçte birini Nureddin Mahmud'a bırakması, sefere katılan kuvvetlerin kumandanınının Mısır'da Nureddin Mahmud'un naibi olması ve doğrudan doğruya Nureddin Mahmud'dan emir alması şartlarıyla bir anlaşma yapıldı.³¹

Bundan sonra sefer hazırlıkları yapıp Şaver'i de yanlarına alarak yola çıktılar. Nureddin Mahmud, Şîrkûh'a, Şaver'i makamına iade etmesini ve vezâret hususunda onunla mücadeleye girenlerden intikam almasını emretti. Öte yandan Nureddin Mahmud'da askerleriyle beraber Haçlıların üzerine yürüdü. Esedüddîn Şîrkûh ve yanındaki askerler Bilbis şehrine ulaştılar. Dırgam'ın kardeşi Nasıruddîn, Mısır askerleriyle onların karşısına çıktı. Fakat mağlup olup bozguna uğrayarak Kahire'ye döndü. Şîrkûh 15-24 Mayıs 1164'te Kahire önlerinde karargâh kurdu. Dırgam da 24 Mayıs 1164'te Kahire'den ayrıldı. Ancak Seyyide Nefise'nin türbesi civarında öldürüldü. 25 Mayıs 1164 tarihinde Şaver'e vezâret hil'atı giydirilerek makamına geçirildi. O da görevine başladı. Şîrkûh, ise Kahire dışında ikâmet etti. Ancak Şaver ona ihanet edip verdiği sözde durmadı. Mısır'dan Nureddin Mahmud'a göndermeye söz verdiği şeylerden vazgeçti. Nureddin Mahmud Şaver'e elçi gönderip Suriye'ye dönmesini istediye de Şaver red cevabı verdi. Nureddin Mahmud aralarında kararlaştırdıkları şartları yerine getirmesini isteyince Şaver bunu da kabul etmedi. Nureddin Mahmud

bu durumu görünce naiblerini gönderip Bilbis şehrini teslim alarak Mısır'ın doğusundaki yerlere hâkim oldu.

Bunun üzerine Şaver Haçlılara haber gönderip yardım istedi ve Nureddin Mahmud Zengî'nin Mısır'ı ele geçirebileceğini söyleyerek onları korkuttu. Haçlılar, eğer Nureddin Mahmud Zengî Mısır'a da hâkim olursa artık mahvolacaklarına kesin gözüyle bakıyorlardı. Haçlılar Şaver'in davetine icabet ederek yola çıktılar. Nureddin Mahmud Zengî bunu haber alınca onların hareketine mâni olmak maksadıyla askerleriyle beraber Haçlıların elindeki yerlere bir sefer düzenledi. Fakat Haçlılar, Şîrkûh Mısır'a hâkim olursa burada kalmalarının daha zor ve tehlikeli olduğunu bildikleri için şehirlerini müdafaa maksadıyla muhafız birlikleri bıraktıktan sonra Kudüs Kralı'nın emrinde geri kalan askerleriyle birlikte Mısır'a hareket ettiler. Haçlılar Mısır'a yaklaşınca Esedüddîn Şîrkûh Mısır'dan ayrılıp Bilbis'e gitti. Mısır ve Haçlı askerleri biraraya toplanarak Şîrkûh'u kuşatma altına aldılar. Kuşatma üç ay devam etti. Ancak başarılı olamadılar. Onlar bu halde iken Nureddin Mahmud Zengî Harim'i ele geçirerek Banyas üzerine yürüdü. Bu haber üzerine Haçlılar ne yapacaklarını şaşırıldılar. Şîrkûh'a müracaat eden Haçlılar, barış talebinde bulundular. Şîrkûh'a Mısır'dan ayrılıp Suriye'ye dönmelerini, elindeki yerleri de Mısırlılara teslim etmesini istediler. Şîrkûh'da kabul etti. Çünkü Nureddin Mahmud Zengî'nin Suriye'de Haçlılara yaptıklarından habersizdi. Şîrkûh Mısır'dan ayrılıp Suriye'ye hareket etti.³²

Şîrkûh Mısır'dan döndükten sonra boş durmadı. 1165 yılında Dimaşk-Sayda yolu üzerindeki Şâkif-i Tirûn müstahkem mevkiini, arkasından Havran ovasına hâkim Şâkif müstahkem mevkiilerini Haçlılardan geri aldı. Fakat bu başarılar onun gibi büyük bir kumandanı tatmin edemezdi. Onun asıl hedefi Mısır'dı. Şîrkûh bu sebepten dolayı Nureddin Mahmud Zengî'yi Mısır'a yeni bir sefer tertibi için ikna etmeye çalışıyordu.³³

1165 yılı içinde Nureddin Mahmud Zengî'yle Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan arasında şiddetli bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Savaşa, düşmanlığa ve kin bağlamalarına sebep oldu.³⁴

1166 yılında Nureddin Mahmud, Zengî Haçlıların elinde bulunan Suriye'deki El-Munîıra kalesini fethetti.³⁵

Şîrkûh 30 Ocak 1167 yılında Kahire'nin güneyindeki Affih'e ulaştı. Oradan Nil nehrinin batısına geçerek bir ay sonra Cize'de karargâhını kurdu. Şaver ile Franklar arasında yeni bir işbirliği antlaşması yapıldı. Şîrkûh'ta İskenderiye halkı ile anlaştı. Mısır ve Haçlı birlikleriyle Şîrkûh'un ordusu 6 Nisan 1167 günü Orta Mısır'da El-Babeyn denilen yerde karşılaştılar. Şîrkûh birleşik Haçlı-Mısır kuvvetlerini mağlup ederek büyük bir zafer kazandı. Haçlı-Mısır ordusu Kahire'ye çekildi. Daha sonra Salahaddin tarafından müdafaa edilen İskenderiye'yi kuşattılar. Salahaddin amcası Şîrkûh'tan yardım istedi. Bunun üzerine Şîrkûh Kahire üzerine yürüdü. Bu hareket üzerine Haçlı-Mısır kuvvetleri İskenderiye üzerindeki kuşatmayı kaldırdılar. Bu sıralarda Nureddin Mahmud Zengi Musul'dan aldığı takviye kuvvetlerinin de katılımıyla Trablus Kontluğu'na bir sefer yapıp Halbe, Ureyme ve Safita kalelerini almıştı. Temmuz 1167 başlarında Hûnîn kalesini tahrip ettikten sonra Beyrut'u tehdide

başlamıştı. Mısır'daki Şîrkûh kuvvetleri de uzun süren savaşlardan yorgun düşmüşlerdi. Bunun üzerine iki taraf arasında anlaşma yapıldı. Yapılan anlaşma gereği Şîrkûh ordusu Mısır'dan çekildi.³⁶

1168 yılında Nureddin Mahmud, müstahkem kalelerden olan Caber kalesini Şihâbüddîn Mâlik'in elinden alarak topraklarına kattı.

Şîrkûh'un Mısır'dan geri dönmesinden sonra Şaver, Şîrkûh taraftarlarını öldürmeye başladı. Nureddin Mahmud ve Şîrkûh Mısır'daki gelişmeleri yakından takip ediyorlar ve bu önemli ülkeyi Haçlılara kaptırmak istemiyorlardı. Franklar Mısır içinde karışıklıklar çıkarıyorlardı. Şaver kendisine yardımda Frankların samimi olmadıklarını anlamıştı. Şaver Kahire'deki Frank garnizonunu geri gönderdi. Bu durumdan endişelenen Kral Amaury ve baronları Mısır'ın zabtı için yeni bir seferin yapılmasına karar verdiler. 19 Ekim 1168 tarihinde Mısır'a doğru harekete geçtiler. Bunun üzerine Şaver Nureddin Mahmud'dan yardım istedi. Nureddin konuyu emirleriyle istişare ettikten sonra Şîrkûh'u Mısır seferine memur etti. Şîrkûh kumandasındaki kuvvetler 17 Aralık 1168 tarihinde Mısır'a hareket etti. 8 Ocak 1169 günü Kahire önlerine ulaştı. Şîrkûh'un geldiğini duyan Amaury, zaten 2 Ocak 1169 günü geri çekilmeye başlamıştı. Zira onunla baş edemeyeceğini çok iyi biliyordu. 10 Ocak 1169 günü Şîrkûh ordusu Kahire'ye girdi. 18 Ocak 1169 Cumartesi günü Şaver tutuklanıp îdam edildi. Fatimî Halifesi El-Azîd Şîrkûh'u vezir tayin etti. Böylece Şîrkûh bir taraftan Nureddin Mahmud'un Mısır'daki ordu kumandanı, diğer taraftan Fatimî halifesinin veziri idi. Şîrkûh adına işleri yürüten ise yeğeni Selahaddin idi. Şîrkûh vezir tayin edildikten sonra pek yaşayamadı. 23 Mart 1169 günü vefat etti.³⁷

1170 yılında Ermeni hükümdarı Thoros'un kardeşi Mleh, Thoros'la arası bozularak Nureddin'e sığındı. Nureddin'in yanında İslâmiyet'i kabul ederek Müslüman oldu. Nureddin Mahmud ona askerî yardımda bulundu. Böylece Mleh Çukurova'ya akın ederek Misis, Adana ve Tarsus'u almaya muvaffak oldu. Nureddin Mahmud bu arada daha doğudaki bölge ile meşguldu. Kardeşi Musul Hükümdarı Kutbeddin, 1170 yılı yazında öldü. Bunun iki oğlu İmadeddin ve Seyfeddin babalarının mirası üzerine kavgaya başladılar. Nureddin Mahmud'un durumu çözümlenip düzene sokması aylarını aldı.³⁸

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Danişmendliler aleyhine genişleme siyasetine devam ederek Anadolu'da millî birlik yolunu açmaya girişti. Malatya'da hüküm süren karışıklıklar dolayısıyla 1171'de Malatya'yı ilhak için bir sefer düzenledi. Danişmendli Ferîdun, kardeşi Muhammed'i Malatya hâkimliğinden düşürünce o da çeşitli maceralardan sonra Sultan Kılıçarslan'a sığınarak onu Malatya seferine teşvik etti. Bunun üzerine zor durumda kalan Ferîdun'da Nureddin Mahmud Zengî'ye ilticaya mecbur kaldı. Nureddin Mahmud, Malatya Kılıçarslan'ın eline geçtiği sürece anayolların ve Fırat boylarının tehlikeye düşeceğini düşünerek müdahaleye karar verdi. Bu durumda Malatya'yı kuşatan Kılıçarslan, kuşatmayı terk ederek Kayseri'ye döndü. Nureddin Mahmud kendisine sığınan Danişmendli emirlerini, Mardin ve Harput Artuklularını, Sivas Danişmendli hükümdarını ve Şehinşâh'ı da ittifaka alarak Selçuklu Sultanı'na karşı bir cephe kurdu. Böylece Nureddin Mahmud müttefiklerine yardım maksadıyla bir ordusunu ile birlikte Sivas'ta bulunan Melik İsmail'e gönderdi ve Kılıçarslan'a

da ülkesinden atılan Danişmendli Zünnûn'u ve sürgün ettiği halkın memleketlerine iade edilmesinin ve Şehinşâh'ın hapiste bulunan çocuklarını serbest bırakmasını istediğini bildiriyordu. Kılıçarslan esirleri yurtlarına gönderdi. Eline geçirdiği memleketlerden hiçbir mevki terk etmek istemedi. Nitekim Kılıçarslan Kayseri'de kalarak yaz boyunca Nureddin Mahmud'un elçilerini oyaladı ve nihayet red cevabı verdi. Müttefikler 1172'de Sivas'tan Kayseri kapılarına doğru ilerlediği zaman Atabeg Nureddin Mahmud da harekete geçerek Mercivan, Maraş, Göksun ve Behisni şehirlerini işgal etti. Kılıçarslan'ın amcası olan Göksun Emiri Gökarslan da Sultan'ın kızdığını görerek Nureddin Mahmud'a sığınmış ve onunla birlikte bu seferde bulunmuştu. Nureddin Mahmud, Sultan'ın Sivas'a yürüdüğü 1173'te bu istila hareketine başladı. Bu sırada şiddetli geçen kışın getirdiği kıtlık yüzünden halk perişan bir haldeydi. Üstelik iki hükümdârın karşı karşıya gelmesi Haçlıların işine yaramaktaydı. Bütün bu hususları gören ilim ve din adamları araya girerek Nureddin Mahmud ile II. Kılıçarslan arasında bir barış yapılmasını sağladılar. Yapılan anlaşmaya göre Nureddin Mahmud ele geçirdiği bütün yerleri II. Kılıçarslan'a iade ediyor, Kılıçarslan da Zünnûn'un Sivas ve havalisinde hâkimiyetini tanıyordu.³⁹

Selahaddin-i Eyyûbî, Mayıs-Haziran 1173'te bütün ordusuyla Kerek kalesini ele geçirmek üzere Mısır'dan Haçlı hâkimiyetindeki topraklara sefere çıktı. Nureddin Mahmud ile birleşecek ve iki taraftan Haçlı topraklarına saldırıracaklardı. Selahaddin Nureddin Mahmud'dan önce Kerek'e varıp burayı kuşattı. Nureddin Mahmud'a gelince o, Selahaddin'in Mısır'dan hareketini bildiren mektubunu alır almaz Kerek üzerine yürüdü. Kerek'e iki merhale uzaklıktaki Er-Rahîm'e ulaştı. Selahaddin onun yaklaştığını duyunca hem kendisi hem de bütün aile efradı korktular. Mısır'a geri dönmeye karar verdiler. Nureddinle buluşmaktan vazgeçtiler. Zira onlar biraraya gelirlerse Nureddin'in onu kolaylıkla azledebileceğini biliyordu. Selahaddin geri dönünce Fakîh İsa'yı Nureddin'in yanına gönderip babası Necmeddin Eyyûb'u ağır hasta olarak Mısır'da bıraktığını babasının ölümünden ve ülkenin ellerinden çıkmasından korktuğunu bu sebeple geri dönmek zorunda kaldığından özür diledi. Elçi ile beraber çok değerli hediyeler gönderdi. Elçi gelip durumu Nureddin'e arzedince bu durum Nureddin Mahmud'un çok zoruna gitti. Aslında Selahaddin'in niçin döndüğünü biliyordu. Fakat elçiye teessürünü belli etmediği gibi "Mısır'ın muhafazası bizim için elbette diğer yerlerden daha önemlidir" dedi.⁴⁰

Görüldüğü gibi Nureddin Mahmud ile Selahaddin arasındaki soğukluk giderek artmaktaydı. Nureddin Mahmud Musul Atabegi II. Seyfeddin Gâzî'den yardım isteyerek hem Haçlıları ezmek hem de Mısır'da itaatsiz davranmaya başlayan Selahaddin'den Mısır'ı almak istiyordu. Lâkin hastalanan Nureddin Mahmud, 10 Mayıs 1174'te boğaz iltihabından öldü. Cenazesi Dımaşk'ta yaptırmış olduğu medreseye gömüldü.⁴¹

Nureddin esmer tenli uzun boylu çenesinden başka yerde sakalı olmayan, alnı geniş yakışıklı güzel gözlü biri idi.⁴² Ancak bir başka kaynakta tip olarak orta boylu, esmer, geniş alınlı, güzel yüzlü ve sakallı olduğu geçmektedir.⁴³

Nureddin zamanında Musul atabegliği sınırları, Fırat'tan Hemedan'a Diyarbekir'in kuzeyinden Aden'e kadar genişlemişti. Babasının ölümünden sonra ikiye ayrılan Atabegliğin Musul kolunu da kendisine tabi kılarak birliği muhafazaya muvaffak olmuştu.⁴⁴

Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra baş gösteren kargaşadan dolayı, kurmuş olduğu birlik ve beraberlik bozulmaya başladı. Bu durumda dizginleri eline almaya çalışan Selâhaddîn-i Eyyûbî, Nureddin Mahmud'un vücuda getirdiği mirası muhafaza ederek devamını sağladı.

C. Nureddin Mahmud Zengî'nin Şahsiyeti

Nureddin Mahmud'un saltanatı boyunca en büyük ideali Haçlılarla komşu olan İslâm ülkeleri arasında tam bir işbirliğini gerçekleştirmek ve kendi idaresi altında, onlara karşı sağlam bir cephe oluşturmaktı. Nitekim Haçlı gücünü Filistin'de kırmak amacıyla 1171 yılından itibaren Atabeglik topraklarının güney kısmı ve Mısır bölgesinin idaresine verdiği Selahddin-i Eyyûbî ile beraber Kudüs üzerine yürümek istemekteydi. Fakat ölümü bunun gerçekleşmesine imkân vermedi.⁴⁵

*, Selahaddin-i Eyyûbî ve Devlet adlı kitabında Selahaddin-i Eyyûbî'yi değerlendirirken Nureddin Mahmud'un şahsiyetiyle ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“Nureddin ve Selahaddin'in tarihi rollerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Türk tarihinde ancak Alparslan ve Fatih ile mukayese edebileceğimiz bu iki büyük hükümdâr, tarihte oynadıkları rol bakımından birbirlerini tamamlarlar. Nureddin olmazsa Selahaddin gelmezdi, Selahaddin olmazsa Nureddin'in eseri ölümüyle sona ererdi. Ayrıca Selahaddin ve Eyyûbîler Nureddin'in meydana getirdiği eserde çok büyük bir paya sahiptirler Bunun için biz Nureddin devrini Zengîler ile Eyyûbîlerin işbirliği devri olarak gördük, Nureddin ve Selahaddin siyasî ve askerî deha oldukları gibi sanatkârların, âlimlerin ve ilimlerin koruyucuları idi. Zamanlarında pek çok bayındırlık ve ilim müesseseleri yapılmış, etraflarındaki adamlar da bu hayır müesseselerinin te'sisinde onların yolunu takip etmişlerdir.⁴⁶

İbn-i Kesir ise onun kişiliği ile ilgili şu tespitlerde bulunur:

“Haleb'de dünyaya geldi. Haleb, Musul ve buralara bağlı birçok beldelerin hükümdârı olan babası İmâdüddîn'in kontrolü altında yetişti Kur'an-ı Kerim, Farsça ve Rumca'yı öğrendi. Şahametli, şecaatli, yüksek himmet sahibi, iyi niyetli, saygılı, dindarlığı apaçık belli olan bir kimseydi”.⁴⁷

Nureddin Mahmud, adâletiyile tanınan bir hükümdârdı. Adâlet anlayışını daha iyi anlatabilmek için İbnü'l Esir'in şu görüşlerini nazar-ı dikkate almak lâzımdır:

“Adâletine gelince o kadar geniş olmasına rağmen ülkesinde Mısır, Suriye, El-Cezire ve Musul da Mükûs (bir çeşit örfî vergi) ve öşrü tamamen kaldırdı. Şeriata saygı duyar ve onun hükümlerine göre hareket ederdi. Bir şahıs onu mahkemeye davet etmiş, o da onunla birlikte mahkemeye gitmiştir. Kadı, Kemâleddin Şehrizûrî'ye haber gönderip: 'Ben dâvâlı olarak geldim. Dâvâlılara nasıl davranıyorsan bana da öyle davran' dedi. Muhakeme sonunda Nureddin haklı çıktı ve hakkını kendisini mahkemeye getiren şahsa bağışlayıp: 'iddia ettiği şeyi ona verip gitmek istedim. Fakat bunun beni gurura ve kibre sevkedip şeriat meclisine gitmeme mani olmasından korkupta geldim. Sonra da iddia ettiği şeyi ona verdim' dedi. Ülkesinde adliye binaları yaptırdı. Kadı ile buraya gelir ve

ister Yahudi olsun ister kendi oğlu veya isterse yanındaki en büyük emir olsun mazlumun hakkını zâlimden alırdı".48

Diğer bir ifadesinde;

"Kendisinden önce geçenlerin tarihini araştırdım, Hülafâ-yı Râşidîn ve Ömer b. Abdulaziz'den sonra ahlâk ve fazîlette Nureddin Mahmud'dan daha güzelini görmedim. Gecesi gündüzü ibâdetle, Allâh yolunda cihadla, kitap mütâlaası ile ve iyilik yapmakla geçti.

Hükümdârın âdil davranmalarını sanki Nureddin canlandırdı. İnsafı ihya etti. Haramların terkine sebep oldu. Maiyeti altındaki bütün beldelerde vergi ve haracı kaldırdı. Dımaşk, Mısır, Cezîre, Musul vilayetlerine ve bunların bütün köy ve kasabalarına sahip oldu. Onun yanında yabancı yerli, zayıf güçlü aşitti. Mâiyetini bizzat kendisi kontrol ederdi. Adâletle hükmederdi. Meselâ bir meseleden dolayı kendisiyle beraber muhakeme olan biri hakkında Kadı Kemâleddin Şehrezorî'ye haber göndererek adâletle hükmetmesini emretti. Kadı da Nureddin'in isteğini yerine getirdi. Muhakeme sonunda Nureddin haklı, şikâyet eden kişi ise haksız çıktı. Nureddin şeriatla hükmeder, zamanında ve beldeleri emân ile güven içindeydi. Bütün bunlar İslâm'ın ve İslâm Peygamberi'nin bereketiyedir" der.49

Nureddin'in vefatından sonra idâre Selâhaddin Yusuf b. Eyyûbî'nin eline geçti. Selahaddin Dımaşk Kalesi'nde bulunduğu sırada yanına adamın biri gelerek ağlamaya başladı. "Niçin ağlıyorsun?" diye sorduklarında, "Nureddin'in adâleti ve şefkati gözümün önüne geldiğinden dolayı ağlıyorum" dedi. Bunun üzerine Selahaddin duygulandı ve ondan daha fazla ağlamaya başladı. "Niçin bu kadar çok ağladığı" sorulunca da "o adâletli sultanın gittiğine ağlıyorum" dedi. Selahaddin de Nureddin gibi adâletle, şefkatle hükmetti ve onun güzel olan icraatını devam ettirdi.50

Rivayet olunur ki:

Nureddin Mahmud, Hanefî fıkhnı bilen fakat mezhep taassubu olmayan biri idi. Mütevâzî olmasına rağmen vakur ve heybetli idi. Kendisi izin vermeden her hangi bir kimse onun huzurunda oturmayaya cesaret edemezdi. Emir Necmeddin Eyyûb dışında hiçbir emir onun huzurunda izinsiz oturamazdı. Bununla beraber fakîhlerden veya yoksullardan biri huzuruna girdiğinde kendisi ayağa kalkar, gelen adama doğru birkaç adım atar, sonra onu vakâr ve sükûnetle beraberinde seccâdesinin üzerine oturturdu. Peygamber Efendimiz'in sünnetine sımsıkı bağlı olan bir insandı.51

Sultan Nureddin Mahmud'un şahsiyeti, halkı üzerinde silinmez izler bıraktı. Yaptığı savaşlarda kendini ileriye atıp ön saflarda çarpıştığını büyük fıkıhçılardan En-Neşsavî ona;

"Allah aşkına nolursun kendini ve İslâm'ı tehlikeye atma. Eğer savaşta şehit düşecek olursan Müslümanlardan tek kişi kalmamak üzere hepsi kılıçtan geçirilir" deyince,

“Sultan Mahmud da kim oluyor. Benden önce İslâm’ı ve Müslümanları kim korumuş ise yine o korur” şeklinde karşılık vererek hem büyük bir olgunluk örneği sergilemiş hem de Allah’ın takdirine olan sarsılmaz imanını ortaya koymuştur.⁵²

Cemâleddin El-Mutrib Târîh-i Medînetü’ş-Şerîfe adındaki kitabında şunları anlatıyor:

“Mescidin yangın geçirdiği gecede babası yanan Fakîh Alâmuddîn Ya’kub b. Ebî Bekr’den naklen, Nureddin bir gece Hz. Peygamber’i rüyada üst üste üç defa gördü. Her defasında Hz. Peygamber “Ey Mahmud! Beni bu iki şahıstan kurtar” der. Hz. Peygamber bu ifadeyi kullandığı zaman karşısında bulunan iki kır saçlı kişiye işaret ediyordu. Bu rüya üzerine Nureddin ve veziri bin deve ile halkın uykuda olduğu bir zamanda Medine’ye aniden girdi. Peygamber Efendimiz’in türbesini ziyaret etti ve mescitte oturdu. Nureddin bütün insanlara sadaka dağıtacağı haberini yaydı. Gelenlere altın ve gümüş dağıttı. Sonunda yanındakilere “başka kimse kalmadı mı?” diye sordu. Cevaben “Ömer b. Hattab’ın evinin dış tarafında mübarek hücrenin arka cihetinde aşre denilen meşhur yerde iki Endülüslü (İspanyalı) oturuyor” dediler. O iki kişinin “bizim geçimimiz yeterli, biz sadaka kabul etmiyoruz” ifadesini Nureddin’e naklettiler. Nureddin o iki kişiyi mutlaka çağırılmalarını söyledi. Endülüslü kişiler Nureddin’in yanına geldiklerinde bunların Hz. Peygamber’in rüyada ona gösterdiği iki kır saçlı kişi olduğunu gördü. Endülüslüler Nureddin’e “Biz Hz. Peygamber’in yakınında ikâmet etmeyi sevdi” görüşünü dile getirdiler. Nureddin onları tahkik edip sorgulayınca Hıristiyan olduklarını ve kâfirlerin büyükleri tarafından buraya Hz. Peygamber’in mübarek naaşını çalmak için gönderildiklerini itiraf ettiler. Mescidin kible tarafından bir tünel kazıp toprağını avludaki bir kuyuya attıklarını, böylelikle mübarek kabr-i şerife çok yaklaştıklarını söyleyen o iki kişinin boynunu Nureddin orada vurdurdu”.⁵³

Nureddin çok zâhid bir kimseydi, elindeki mallarla asla gururlanmazdı. Ondan daha zâhid olan peygamberler, râşid halifeler de mal edinmişlerdi. Ama mal sevgisini kalplerinde tutmamışlardı. Nureddin kendine ait maldan yer, elde edilen malların hangisinin yenilebileceği fetvasını alıp fetvaya riayete dikkat ederdi.⁵⁴

Nureddin Mahmud, darlık içerisinde hayatını sürdürmüş olmasına rağmen devlet malına aslâ tenezzül etmeyen sâlih bir kimse idi. Günlük hayatlarını hasır dokuyup emeğinin karşılığıyla ihtiyaçlarını karşılayarak fakirâne bir hayat sürdürmüştür.⁵⁵

Nureddin Mahmud şiir ve şaire pek önem vermemiştir. Fakat döneminde birçok şair tarafından övülmüştür. Hakkında kasideler yazılmıştır.⁵⁶

Nureddin Mahmud Zengî ile ilgili vefatından sonra da şiirler yazılmış mersiyeleler söylenmiştir. Bunlardan bir kısmını İbn-i Kesir'den aynen aktarmak istiyorum:

“İmâd'ın onun hakkında yazmış olduğu mersiye ne güzeldir;

‘Melik Nureddin'e melek kılığında gelen ölüme şaşım.

Yeryüzünde Felek'in ortasında yuvarlak felek nasıl durur?’

Arkala lakabıyla tanınan şair Hassan, Nureddin'in defnedildiği medrese ile ilgili olarak şöyle demiştir:

‘Bir medrese ki, orada bütün dersler verilir.

Orası ilmin ve ibâdetin himayesinde bâkî kalır.

Ünü Nureddin sayesinde doğuyu ve batıyı tuttu.

Söyler onun sözleri hak ve gerçektir.

Sözlerinde kinaye ve şüphe yoktur.

Dımaşk, şehirleri arasında hükümdâr hânesidir.

Bu medrese de hükümdâr hânesidir’ ”.57

Netice olarak şunları söyleyebiliriz. Nureddin Mahmud XII. yüzyıl yakın doğu siyasî tarihinde büyük bir role sahip, hayatını İslâm birliği için harcayan, adâletiyle mümtaz, teşkilâtçılığıyla örnek bir şahsiyettir.

D. Nureddin Mahmud

Döneminin Kültür ve

İmar Faaliyetleri

Kültür ve sanata önem veren Nureddin Mahmud Zengî, yoğun bir kültürel hareketliliğin oluşmasına sebep olmuştur. Nureddin Mahmud Zengî'nin yirmi sekiz yıllık idaresinde Suriye'nin belli başlı şehirleri büyük mimarî eserlerle dolmuş, harabe olarak bulduğu Halep'i Suriye'nin en ma'mur şehri haline getirmiştir. Nureddin Mahmud Zengî dönemi kültür ve İmar faaliyetlerini değerlendirirken ilk önce medreseleri ele almak istiyoruz. Nureddin Mahmud, birçok medrese açarak eğitime büyük önem verdiği gibi inşâ ettirdiği medreselerle de mimarîye birçok yenilik getirmiştir.

Nureddin Dımaşk surlarını yapıp, kaleleri de bina etti. Humus, Halep, Berber, Şiraz ve Menbiç'deki surları, kaleleri, Dımaşk ve Humus'ta medreseleri inşâ etti.

Nureddin'in eserleri arasında Hama'da yaptırdığı Ali El-As câmîini sayabiliriz. Bu câmî, câmîler arasında güzelliğiyle bilinmektedir. Nureddin beldelerde hastaneler yaptırdı. İnşâ ettirdiği en büyük hastane Dımaşk'tadır.

Nureddin, Hama ve Halep'te medreseler inşâ ederek, Şafîî ve Hanefî mezhebi âlimlerine mahal yaptı. Bir ara ilim ehlerinden yoksun halde bulunan Dımaşk'ı ilim merkezi haline getirdi. Nureddin, Dımaşk'ta büyük bir hastane, medrese ve Dâru'l-Hadis yaptırdı.

Nureddin birçok kaleler ve camîler inşâ etti. Bunlar arasında Musul'da kendi adına yaptırdığı câmîi muhteşemdir.⁵⁸

Ramazan Şeşen'in Nureddin Zengî dönemi medreseleri ile ilgili bilgilerini vermek istiyorum:

"Nureddin Mahmud'un 1150 yılında Hallâviye medresesini açtığını görüyoruz. Alâeddin El-Kâsânî'nin Müderris olduğu bu büyük Hanefî medresesinde Sadreddin El-Konevî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de okumuştur. Daha sonra Nifferiye Medresesi, Esediye Medresesi, Mukaddemiye Medresesi, Haddâdiye Medresesi öğretime başlamıştır. Nureddin Mahmud 1153 yılında Şafîîlerin reisi olan Şerefüddîn b. Ebî Asrun'u Sincar'dan Haleb'e çağırması, onun ders vermesi için Haleb, Dımaşk, Hıms, Baalbek ve Menbiç'te medreseler inşâ ettirmiştir. Bu devirde Kemâleddîn El-Şehrâzûrî Musul'da, Mücahidüddîn Kaymaz Erbil'de birer medrese inşâ etmişlerdir. Bunlara ilave olarak Nureddin Mahmud, Haleb ve Dımaşk câmîlerinde Hadis okutmak, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde Fıkıh okutmak için zaviyeler vakfetmiştir.⁵⁹

İbnü'l Esir, Nureddin dönemi îmar faaliyetlerini şu şekilde anlatmaktadır:

"Suriye'deki bütün şehir ve kalelerin surlarını yaptırdı. Musul'da Nureddin Camii'ni yaptırdı. Ayrıca Bimaristanlar ve yollarda hanlar yaptırdı. Ülkenin her tarafında sufîler için hankâhlar inşâ ettirdi. Hepsine çok sayıda vakıf tahsis etti".⁶⁰

Ülkesinin değişik yerlerinde yetimler için mektepler yaptırıp onları akara bağladı. Bunun yanında birçok mescidler yaptırıp oralarda Kur'an okuyan yetimler için vakıflar te'sis etti. Ki bu konuda ondan önce böyle bir tutum sergileyen yoktur. Nureddin'in her şehirde vakfettiği vakıfların gelirinin her yıl dokuz bin dinar olduğu kaydedilmektedir.⁶¹

Dinî hassasiyeti kuvvetli bulunan Nureddin Mahmud, ülkesinin her yerinde câmî ve mescid açmaya çaba göstermiştir.

Emevîlerin yıkılmış olan Haleb Ulu Câmîi, Nureddin Mahmud tarafından yenilenmiş, bunun taş işlemeli kare minaresi, daha önce, Melikşâh ve Tutuş zamanında yapılmıştır (1090-1094).

Çeşitli tamirlerle plânı ve şekli değişmiş olan Musul Ulu Câmîi de, Nureddin Zengî'ye mâl edilmektedir.

Ayrıca Urfa Ulu Câmii, Hama'da Câmîü'n-Nûrî ve Köşk Mescidi Nureddin'in yaptırdığı câmîler ve mescidler arasındadır.

Nureddin Zengî, câmî ve mescid yapımı yanında yenilettiği ve tamir ettirdiği câmî ve mescidlerin isimlerini tek tek vermiyoruz.⁶²

Oktay Aslanapa'nın Nureddin Mahmud Zengî dönemi mîmarîsi ile ilgili verdiği bilgilerden bir kısmını aktarmak istiyorum:

“Nureddin Zengî'nin Suriye'de ilk olarak Şam'da yaptırdığı Dâru'l-Hadis'ten yalnız caddeye bakan kuzey kanadıyla güney taraftaki camîî ayakta kalmıştır. Onun Şam'daki en mühim eserlerinden biri de Maristan (şifahâne)'dir. Dört eyvanlı avlu şemasının en müvazeneli ve olgun şekli burada gerçekleştirilmiştir. Âbidevî giriş holünün sağında ortası havuzlu küçük bir avlu etrafında sıralanan yıkanma yerleri ve tuvaletleriyle çok modern anlayışta bir mîmarîdir. Herzfeld, güney eyvanında Kalaun'un tamiri ve cepheye eklenen çeşme dışında bütün yapının Nureddin Zengî'nin eseri olduğunu (1154) isabetle belirtmektedir.

Büyük hükümdâr ve sanatın koruyucusu Nureddin Zengî, Fatimîlerin şiiileştirdiği ve karışıklık içindeki Mısır'ı adamlarından Salahaddin vasıtasıyla kurtarmış, Eyyûbîler devrinin başlamasına yol açmıştır. Salahaddin-i Eyyûbî onun eserlerini devam ettirmiş, medrese mîmarîsini ve Sünnîliği Mısır'a götürmüştür. Yetmiş dokuz yıl süren Eyyûbîler zamanında yapılan câmîilerle, otuz kadar medrese, hankâh mîmarî bakımından fazla bir yenilik getirmeden Zengî devrini devam ettiren sade ve gösterişsiz eserlerdir”.⁶³

Sultan Nureddin, Suriye bölgesindeki bütün şehirlerin kalelerini ve surlarını ya yeniden yaptırmış, ya da tamir ettirmiştir. Bunlar arasında Dımaşk, Hıms, Hama, Haleb, Şeyzer, Baalbek ve diğer şehirler vardır.⁶⁴

Ayrıca Nureddin Mahmud, büyük şehirlerdeki su şebekelerini yeniden ele alıp düzene sokmuş, umûmî çeşmeler yaptırarak câmîilerin ve hamamların gereken suyunu temin etmiştir.⁶⁵

Nureddin, bir devletin bütün kurumlarıyla ayakta durabilmesi için ilim ve kültürün bir kesintiye uğramadan yaşaması gerektiğine inanıyordu. Bu sebeble o, meseleyi çok samimi ve ciddî bir şekilde ele alarak devletinde ilmin kökleşmesi için çok yönlü olarak çalışıyordu. Nitekim o yalnız kendi bölgesindeki ilim adamlarıyla yetinmeyip başka ülkelerdeki şöhret yapmış büyük bilginleri de ülkesine davet ediyor, onların konuları ile ilgili meseleleri tartışmalarına zemin hazırlayarak ilmin gelişmesine çalışıyordu. Nureddin Mahmud döneminde bu ilmî hareketlilik sünnîliğin büyük bir gelişme göstermesine, Şiîliğin ise gittikçe gerilemesine büyük bir tesiri olmuştur.⁶⁶

Nureddin Mahmud Zengî'nin İslâm kültür hayatına yaptığı hizmetleri şu alıntılarla çok daha bariz görmek mümkündür:

“Bir İslâm yöneticisi olarak görevini cihad yoluyla değil de medrese eğitimini yaygınlaştırarak, bilim kurumlarını çoğaltarak ve bilginleri koruyarak yerine getirmeye çalışmıştır. Yönetimi altında bulunan yörenin tarihsel konumu, bu yönde güçlenmeyi özellikle zorunlu kılmış olabilir. Şiilerin çoğunlukta Yahudilik ve Hıristiyanlığın kutsal merkezi Kudüs’ün elinde olması nedeniyle eğitim ve yönetimi güçlendirmeyi ve Sünnîliği yaygınlaştırmayı amaçlamıştır.⁶⁷

Netice olarak Nureddin Zengî, Haçlı savaşlarının ardı arkası kesilmemesine rağmen, büyük kültür ve îmar faaliyetlerinde bulunmuş, bilhassa Suriye’ye damgasını vurmuş ve Suriye bölgesi en şa’şaalı devresini Nureddin döneminde yaşamıştır.